

КОДИКОЛОГІЯ ТА КОДИКОГРАФІЯ

УДК 091.5:27-789.15/.17(477.82)"16"

Станіслав Анатолійович Волощенко
Фонд пам'яті
Блаженнішого Митрополита Володимира

УСТАВ ЦЕРКОВНОЇ СЛУЖБИ: БІЛОСТОЦЬКИЙ УСТАВ

Здійснено кодикологічний опис рукописного Церковного Уставу першої чверті XVII ст., який походить із Білостоцького Христо-Воздвиженського чоловічого монастиря, що на Волині, зокрема досліджено його структуру, матеріал та обсяг; проаналізовано організацію сторінок, тип письма, оздоблення, зміст; описано оправу та покрайні записи; визначено стан збереженості рукописного кодексу; реконструйовано історію написання та побутування.

Ключові слова: Устав церковної служби, Білостоцький Устав, рукописний Устав XVII ст.

Серед чималого корпусу збережених кириличних рукописних книг, які побутували в українських землях, є *Церковні Устави (Студійський та Єрусалимський, які ще називають Типіконом і Типіком)*. Коло наших зацікавлень обмежене дослідженням списків *Єрусалимського Уставу*. У цій книзі подається чітко визначений склад, порядок і чин звершення церковних служб добового кола, місячного, богослужінь Чотиридесятниці та П'ятидесятниці [1, с. 763]. За характером вона належить до церковно-дисциплінарного жанру, її тексти не читаються у часі звершення служб, проте слугують певним «регулятором» церковного богослужіння.

Детальне вивчення кодикологічних аспектів окремих списків *Церковних Уставів* та змістового наповнення рубрик дозволить класифікувати структуру згаданих пам'яток писемності. Цей тип книг відзначається повторюваністю своїх текстів, проте в окремих випадках трапляються цілком унікальні рубрики, як, скажімо, у *Церковному Уставі* з с. Білосток, що на Волині. Саме питанню історії побутування, кодикологічним аспектам і детальному простеженню рубрик цього кодексу присвячується дана публікація.

Серед кириличних списків *Церковних Уставів*, збережених у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вер-

надського (далі ІР НБУВ), нас зацікавив один *Устав* [2], який був покладений до Христо-Воздвиженського монастиря с. Білосток Луцького р-ну Волинської обл. (далі *Білостоцький Устав*). Кодекс зберігається у фонді І «Літературні матеріали» (комплексний фонд), під № 4054. Про історію побутування досліджуваного рукопису дізнаємося із покрайніх записів, штампів і наклейок, уміщених на кодексі.

Оскільки детального кодикологічного дослідження *Білостоцького Уставу* на сьогодні немає, доцільно буде з'ясувати особливості та специфіку структури і змісту тексту пам'ятки.

Білостоцький Устав переписаний церковнослов'янською мовою української редакції. Кодекс складається із 306 аркушів, згрупованих у 37 зшитків, переважно по 8 аркушів: 1⁸–20⁸, [1]⁸, 22⁸–33⁸, [1]⁸, 35⁸–36⁸, [1]⁹. Нумерація зшитків проставлена кириличними цифрами, коричневим атраментом. Вони розташовані внизу зовнішнього берега на останньому аркуші кожного зшитка. При проставленні сигнатур було пропущено нумерацію між 20 і 22, 33 і 35 зшитками, а також вона відсутня на останньому зшиткові. Кодекс пронумерований у 30-х роках ХХ ст., арабськими цифрами, чорнилом, у правому верхньому куті кожного з аркушів – від 1 до 306.

Білостоцький Устав написаний на ганчір'яному папері білого кольору, in F° (300 x 190 мм), який можна датувати 20-ми роками ХVІІ ст.: на папері виявлено водяний знак – двоголовий орел – подібний до знаку № 1010 у альбомі філіграней *Діанова, Костюхіна*, датованого 1623 р. [3].

Розмір поля тексту складає 230 x 125 мм; на сторінках розміщено по 30 рядків, висота рядкових літер 2–3 мм, виносних угору 1–4 мм, униз 1–3 мм, при цьому ширина вузьких літер становить 1–2 мм, широких 3–4 мм, розмір міжряддя до 5 мм.

Рукопис переписаний півуставом першої чверті ХVІІ ст. Літери чіткі, дрібні, з легким нахилом управо, з елементами скоропису. Почерк один, текст писано коричневим атраментом і кіновар'ю. Книга оздоблена простими видовженими ініціалами (ломбардами), заввишки у три-чотири рядки, писаними кіновар'ю. Заголовки виписані в'язю, кіновар'ю; заголовні літери та перші букви речень теж писані кіновар'ю.

Досліджуваний кодекс має оправу, яку можна датувати ХVІІІ ст. Вона суцільнокрита, шкіряна, з тисненням. Шиття блоку здійснене на 3-х одинарних шнурах, між якими для міцності приклеєні прямокутні смужки пергаменту та ганчір'яного паперу із залишками стародрукованих текстів. Каптали прості, із прямим розташуванням стібків, плетені нитками білого кольору. Обрізи фарбовано у синій колір. Форзаци приклеїні, суцільні, із ганчір'яного паперу білого кольору, вилучені з іншого рукопису із записаними фрагментами із Мінеї служебної на 2-ге травня – служби Афанасію

Великому, патріархові Александрійському. Оправа із двома застібками на накладні пробої, дошки оправи розміром 318 x 195 x 8 мм, із кантами та рантами, поволочені шкірою коричневого кольору, оздобленою тисненням.

Оправа оздоблена білтовим тисненням на обох дошках і корінці. Схема розміщення тиснення на дошках різна. На верхній дошці рамка, утворена із відтисків рослинних похилих штампів і облямована з боків потрійними лініями дорожника (шириною лінії до 1 мм); у середині внутрішнього простору контурний середник із сюжетним зображенням «Розп'яття із предстоячим», розміром 45 x 22 мм, навколо якого хрестовидний і квітчастий штамп, а у внутрішніх кутах – відтиски штампу «французька лілія». На нижній дошці складне обрамлення, рамка утворена ідентично до верхньої дошки та облямована з боків дорожником; внутрішній простір щільно заповнений вертикальними смугами, утвореними штампами «французька лілія»; вгорі та знизу від смуг вузькі горизонтальні поля, розділені дорожником й оздоблені штампами «французька лілія». На корінці бинти, відтиснуті з боків дорожником, який ділить корінець на чотири проміжки, в яких відтиснуті хрестовидні штампи, і «французьку лілію»; вздовж рантів – дорожник.

Книга повна, проте має незначні розриви та втрати паперу по краях аркушів; загальне поверхнєве забруднення, плями від вологи, воску, жиру, клею, кіноварі, атраментів та іржі, із ентомологічними пошкодженнями; атрамент бляклий; верхній каптал пошкоджений, із втратами ниток. Покрыття оправи із незначними втратами шкіри, розривами, тріщинами, потертостями, із ентомологічними пошкодженнями; нижня дошка відокремлена від книжкового блоку; втрачено вільний аркуш форзаца біля нижньої дошки оправи, а також ремені із наконечниками.

Кодекс реставровано у XVIII ст. Втрати паперу по краях аркушів були нарощені ганчір'яним папером білого кольору, розриви зміцнені смужками того ж паперу. Книжковий блок наново перешитий, обрізані й пофарбовані обрізи, додані каптали, вставлені форзаца, виготовлено нову оправау із застібками.

У рукопису виявлено чимало маргінальних записів, очевидно залишених користувачами *Білостоцького Уставу* під час підготовки до богослужіння або ж і в часі власне служб. Їх можна поділити на дві групи – історичного та релігійного характерів.

До першої категорії належать написи, що висвітлюють історію побутування досліджуваного рукопису (провінієнції). На нижньому березі арк. 258 коричневим атраментом, скорописом XVII ст. записано: «Сия Книга Глаголема у҃тавь Мона҃тира Біло҃тоцкаго вла҃ная Неха҃ї ея Ні҃то Неважи҃ Кра҃ти», на арк. 286 цей запис продовжується частковим повто-

ренням заключної частини попереднього: «Неха^и ні^{кто} єя Неважи^и Кра^{сти} Тое^и Книги». Дещо пізнішим є запис на нижньому березі арк. 302, написаний коричневим атраментом, скорописом XVIII ст.: «Таiest Хиєга ustaw własna Monastyra Białostockiego kto by ią mał ukrast niech na wieky Tuї nie: Dowiecznych Przepasci». У XIX ст. *Білостоцький Устав* зберігався у фондах Фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії, про що свідчить штамп округлої форми, фіолетового кольору: «ФУНДАМЕНТ. БИБЛИОТЕКА ВОЛЫНСК. ДУХ. СЕМИНАРИИ» та паперовий друкований суперекслібрис прямокутної форми на верхній дошці оправи у лівому верхньому куті: «Фунд. библ. Волын. духов. Семинарии. Русск. отд. № 842». З 30-х років минулого сторіччя рукопис зберігається в ІР НБУВ.

Записи травня 1644 і 1645 рр. ілюструють певні відомості щодо історії монастиря, в який було вкладено рукопис. На звороті арк. 306, коричневим атраментом, уміщено, скорописом першої половини XVII ст., запис про закладення монастирського храму: «року ахмд (1644). М^сца. мая. Заложе бы^т цр^кво^в великая В манастыру білостоцко^м о^т фундатора того^ж стго міста. о^т его. м^н. Селивестра. Гулевича Воюти^нского Епп^а Премыскаго и самбо^рскаго наче^{ст} и хвалу гду бгу В тр^оци Єдиному». Згаданий Сильвестр Гулевич походить із Волині, з гілки роду Воютинських. Він був єпископом Перемишльським, до прийняття чернечого постригу обіймав посаду луцького земського писаря [4, 12]. Однак єпископ не дочекався остаточної побудови фундованого ним храму. Із запису, розміщеного нижче на тому ж звороті арк. 306, вписаного іншим писарем, коричневим атраментом, скорописом, датованого травнем 1645 р., йдеться про таке: «Тоть же вышерече^{ны}и^и Сп^сп^т преставися о^т житі сего мало време^наго року ахме (1645) м^сца мая. л (30) на о^дданіе пра^нника стго дха о полудню. несо^чивши и цркви ты^нко двери зобохъ сторонъ засклепиль. которому бже да^и ему поко^и вічны^и съ стыми въ ц^ртві своемъ». Цей запис є вагомим для істориків Церкви, адже точна дата смерті Сильвестра Гулевича досі не була відомою в літературі.

Не менш важливим, на наш погляд, є автограф на тому ж звороті арк. 306, виконаний коричневим атраментом, скорописом XVII ст.: «Митрофанъ Радзімі^нскій». Імовірно, це ієромонах Митрофан Радзімінський, який був делегатом від Спаського монастиря (село Спас Старосамбірського р-ну Львівської обл.) на зустрічі із перемишльським владикою Іннокентієм Винницьким 12 листопада 1678 р. у самбірському замку в справі врегулювання кількості світського духовенства у Самбірській Економії. У 1691 р. він уже фігурує як ігумен Лішнянського монастиря (село Лішня Дрогобицького р-ну Львівської обл.) і є присутнім на Самбірському соборі [5, 10–11]; у 1698 р. він згадується також як економ Перемишльського

єпископа; у ревізії дрогобицьких парафій 17 березня 1708 р. згадується як: “nieboszczyka WO Metrofana Radziminskiego ihumena niegdy Lisznianskiego O. Ekonomata episkopiey naszej” [6, 474].

Із проаналізованих записів релігійного характеру можна виокремити ті, що взяті із *Старого* і *Нового Завітів*, *Псалтиря*, *Часослова*, *Триоди пісної* та різних повчань. Найбільше цитат походить із *Псалтиря*, зокрема уривок із кафизми 16, псалма 109, вірша 1, вписаний внизу арк. 297, коричневим атраментом, скорописом XVII ст.: «Рече го^опа^а Господеви моєму Сіди во де^оную мен до^одеже Положу враги По^а ногами Тоями»; тим самим почерком внизу арк. 299 цитата із кафизми 17, псалма 118, вірша 132: «При^ари на мя и помилу^и мя» і внизу арк. 279 із кафизми 18, псалма 131, вірша 1: «Помяни Го^оподи Давида и всю крото^ть его». Польськомовний варіант останнього уривка вписаний іншим користувачем книги внизу арк. 192, коричневим атраментом, скорописом XVII ст.: «Pomni Panie na dawyda u na rokoге onego», він також вписав на цьому аркуші й цитату із кафизми 18, псалма 120, вірша 2: «Pomoc moia od Pana Boga ktorzy Stworzył niebo u ziemie», цей уривок є й на арк. 192. Із Книги Притч Соломонових глави 9, вірша 1 запис внизу звороту арк. 306, виконаний коричневим атраментом, скорописом XVII ст.: «Прему^орос^т Созда Себі хра^м». Унизу звороту арк. 302, коричневим атраментом, іншим користувачем, скорописом XVII ст., уміщено цитату із Євангелія від Матфія глави 25, вірша 34: «При^идите Блословеніи о^тца Моего Наслідуте». Про турботу за долю померлих вважаємо запис на арк. 105, виконаний коричневим атраментом, скорописом XVII ст.: «Помяни Го^оподи яко Бла^г Раба Своя и ели Согрішил^ь Пр^ти», уривок взятий із *Часослова*, із тропаря за померлих на «Слава», глас 2, який співається в суботу на Літургії. Із *Триоди пісної* походить цитата на зовнішньому березі звороту арк. 306; це уривок із кондака на глас 6 Неділі Сиропусної: «Прему^орости на^ставниче I ми^олудавче не^смисле^ни^х Наказателю И нищи^х защителю», написаний коричневим атраментом, скорописом XVII ст. І насамкінець пара записів-сентенцій XVII ст., якими рясніють аркуші давніх кодексів: «Воюно^сти Нехотяше^и Труд^тися Во^старо^сти злі По^страде^т» (арк. 291), «Творите усупши^м Третины Вопса^нме^х и во моли^тва^х: Во^скрес^сшаго ради Тридне^но: и девятины Наво^споминание» (арк. 303 зв.).

Про часте користування книгою, окрім значної кількості покрайніх записів, також свідчить загальний стан кодексу – пошкодження механічного характеру, зокрема розриви на краях аркушів, плями від крапель воску та забруднені жиром кутики аркушів книжкового блоку.

Тепер перейдемо до аналізу змісту *Білостоцького Уставу*, який будемо порівнювати із найдавнішим друкованим *Уставом* 1610 р. (відомий ще як *Око церковне*, виданий у Москві Онисимом Радишевським) та з *Уставом* середини XIX ст., друкованим також у Москві в 1859 р.

Традиційно *Устав* складається із основної частини, яка майже у всіх списках цього типу книг однакова, та додаткової, складова якої відзначається варіативністю та може свідчити про локальні традиції. Основна частина *Білостоцького Уставу* розпочинається власне уставом (44-ма главами) щодо богослужінь добового кола літургійного життя Церкви: «У^ста^в ц^к р^ов^ні с^лу^жб^і и^ж е^в Іє^рл^им^і ст^ыя лавры Пр^пд^бнаго и б^гоноснаго о^тца наше^{го} савы. імі^а всю сл^уж^бу и уста^в ц^рковный. Сій же уста^в, И сл^уж^ба бывае^т. и прочі^х су^щихъ въ іє^рл^им^і ч^тны^х монастыре^х» (арк. 1–34 зв.). Із аналізу цієї рубрики добовим колом богослужінь можна вважати чітко визначену послідовність різноманітних церковних служб протягом однієї доби. Богослужбний день розпочинається з вечора за прикладом біблійного обчислення часу. Тому першою службою кожного дня є вечірня (мала, велика, велика з литією), але за часом вона звершується наприкінці дня – ввечері. Далі служаться повечір'я (мале, велике), полуношниця, утрєня, часи (перший, третій, шостий і дев'ятий) і літургія.

На відміну від досліджуваного *Уставу*, друкований *Устав* 1610 р. розпочинається повчаннями святих апостолів і богоносних отців про типік (арк. 1–6 зв. 2-го рах.); передмовою (арк. 6 зв.–7 зв. 2-го рах.); переліком глав уставу преподобного Сави Освяченого (арк. 8–10 зв. 2-го рах.); уривками із *Патерика* Федора Освяченого (арк. 11–11 зв. 2-го рах.) і лише тоді подається власне «У^ста^в ц^рк^ов^ні с^лу^жб^і» (арк. 1–134 зв. 3-го рах.) [7]. Усього глав там нараховується 57. Варто відзначити, що в *Уставі* (*Туніко-ні*) 1859 р. цих же глав уже нараховується 47 (арк. 1–40 зв. 2-го рах.) [8].

Наступною складовою рукописного *Уставу* є так звані Маркові глави: «М^рка и^ром^на ха сп^сн^іє трудолюбезно о^т не^відомы^х уставу» (арк. 37–68 зв.), які містять вимоги щодо порядку звершення служб у випадках збігу нерухомих церковних свят із рухомими, із днями седмичного і річного богослужбних кіл. Указівки Маркових глав полягають у поєднанні послідувань *Мінеї* з послідуваннями *Триоди пісної* чи *Триоди цвітної*. У книзі також подано перелік цих глав для зручності в користуванні під назвою: «Главы Ма^рка иє^рмо^наха. списанію тру^длюбезному о^т не^відомы^х уставу» (арк. 35–36 зв.), яких налічується 81. Згадані частини подібно вміщені і в *Уставі* 1610 р., проте їх зафіксовано 144 (арк. 1–186 зв. 4-го рах.), і вони доповнені ще двома рубриками:

1) «Указь о стыхъ великихъ імущи полїелео^с. ілі бдінїє всенощное. иже в велицей росїи, новы^х чюдотворцевъ праздноемы^х» (стосуються святкувань днів пам'яті таких святих: митрополита Київського Іони, Євфимія Суздальського, Зосими Соловецького, єпископа Пермського Стефана, єпископа Новгородського Никити, Пафнутія Боровського, князів Бориса та Гліба, Антонія та Феодосія Печерських, архієпископа Мирлікійського

Миколая, Исидора Ростовського юродивого, єпископа Ростовського Ісаї, Єфросина Псковського, Єфрема Новгородського, митрополита Київського Олексія, єпископа Ростовського Леонтія, Никити Переяславського стовпника, Макарія Колязинського, єпископа Ростовського Ігнатія, Івана Устюжського юродивого, Діонісія Вологодського – арк. 187–204 4-го рах.);

2) «Сказаніє ізвѣстно глава^м, иже о храмі^х стго. ілі стеи. с мѣца сѣнтября до н^дли, мытаря, і фарисея. о^т начала же, мытаря. до поне^дльника, а я (1-я), н^дли, стго поста. во всю, чѣтыредесятницу. і до самого пресвѣтлаго, і тридневнаго хва во^скрснїя. і во всю свѣт^лую н^длю. до новыя, н^дли. о^т новыя же, н^дли, по пасце. во всю, н цу (50-цу). да^ж, до н^дли всѣ^х сты^х. како служба поє^тся, храму стго, ілі стеи. вече^п, і утро. і на ли^тргїи.» (арк. 205–238 зв. 4-го рах.) [7].

У *Типіконі* 1859 р. Маркові глави подаються в Місяцеслові (арк. 41–295 зв. 2-го рах.), є також і так звані «главы о храміхъ», які надруковані після прокименів, апостолів, алилуя, євангелій і причасних на всяку потребу (арк. 411–426 зв. 2-го рах.) [8]. У *Білостоцькому Уставі* ці рубрики відсутні.

В основній частині *Білостоцького Уставу* вміщено й Місяцеслов під заголовком: «Послі^дованіє ^цковнаго с^брані^а По уставу Иже въ іер^слимї стыя лавры. Прп^дбнаго И б^рноснаго о^тца нашего савы» (арк. 69–167 зв.). Він містить календар церковних свят, а також змінні частини деяких богослужінь річного кола, вказівки на особливості богослужіння в той чи інший день та іншу інформацію щодо днів літургійного року (в друкованому *Уставі* 1610 р. згадана рубрика відсутня).

Наступні частини *Білостоцького кодексу* пов'язані з приписами стосовно богослужінь Чотиридесятниці (період від Неділі про митаря та фарисея до вечора суботи Страсної седмиці): «В^сслі^тованіє свтыя м ци (40-ци)» (арк. 171 зв.–205 зв.), П'ятидесятниці (від Пасхальної утрени до Неділі Всіх святих), яка розпочинається словами возгласу Пасхальної утрени: «Слава стій и єдиносущній і живот^воряще^и И нераз^селимой тр^ци, Всегда і нні і пр^чно» (арк. 205 зв.–237 зв.) – подібні рубрики є й у друкованих варіантах 1610 р. (арк. 1–195 зв. 5-го рах.) [7] і 1859 р. (арк. 296–381 2-го рах.) [8].

Закінчується основна частина рукопису приписами стосовно богослужінь Петро-Павлівського посту: «Зачало стго поста, сты^х ап^ль, и^ж и позаві^ма н^ю сты^х ап^ль узакон^о положися» (арк. 237–239), які також є у виданнях 1610 р. (арк. 196–203 зв. 5-го рах.) [7] і 1859 р. (арк. 381–381 зв. 2-го рах.) [8].

Додаткові ж частини *Уставів*, в тому числі *Білостоцького Уставу* та *Уставів* 1610 та 1858 рр., доповнюють основну частину та слугують

допоміжним матеріалом для церковнослужителів при звершенні вечірні, повечір'я, полуношниця, утрени, часів і літургії, а також містять переліки відповідних читань при згаданих богослужіннях із *Старого* та *Нового Завіттів*. Ці додатки, в свою чергу, поділяються на три складові.

До першої групи відносимо:

1) «Богородичны поємы на слава, и нні по тропари», стым противу Гласа Тропю» (арк. 168–168 зв.), у друкованому *Уставі* 1610 р. ця рубрика на арк. 221–222 зв. 5-го рах. [7], а в *Уставі* 1859 р. на арк. 393–396 2-го рах. [8];

2) «Указ о ставшии Аполом и Євгліємъ непразнуемо стым» (арк. 168 зв. 170 зв.), у друкованому виданні 1610 р. – на арк. 203 зв.–207 зв. 5-го рах. [7], у виданні 1859 р. – на арк. 406–408 2-го рах. [8];

3) «Апелы и Євглія, на различныя поребы шковныя» (арк. 170 зв.–171), у виданні 1610 р. – на арк. 207 зв.–210 зв. 5-го рах. [7], у *Туніку* 1859 р. – на арк. 408–411 2-го рах. [8];

4) Показчики воскресних євангелій на утрени та літургії (арк. 239 зв. 240), у виданні 1610 р. – на арк. 231 зв.–232 зв. 5-го рах. [7], у виданні 1859 р. – на арк. 392–392 зв. 2-го рах. [8];

5) «Тропарі вєскрєны, і ипакои. и прокми вєскрєны» (арк. 240 зв.–243 зв.), у виданні 1610 р. – на арк. 210 зв.–216 зв. 5-го рах. [7]; «Тропарі и конькы, и світина, дневня» – на арк. 244–245 зв., у виданні 1610 р. – на арк. 216 зв.–220 зв. 5-го рах. [7], у виданні 1859 р. – на арк. 381 зв.–391 зв., 396–398 зв. 2-го рах. [8];

6) «Пінія тройчная их же поємъ въ великымъ поєт» (арк. 246–247), у виданні 1610 р. – на арк. 222 зв.–225 зв. 5-го рах. [7], у виданні 1859 р. – на арк. 404–406 2-го рах. [8];

7) «Поубаєт віати како дожно єст ієрю о'пустьтвори, на кождо днь Прє всю не'лю. І прадники все' літа» (арк. 247–249), у виданні 1610 р. – на арк. 226–231 5-го рах. [7].

Другу групу в додатках *Білостоцького Уставу* становить великий розділ, який стосується норм чернечого життя, келійної та загальної молитви, постів, поклонів, спільної трапези та різного роду чернечих потреб, повчань і правил Святих Отців, а також про сповідання православної віри: «Пред'ніє уставо иже на внішній страні перебуваюцимъ инокомъ, Рекше ски'скаго житія Правила. о келейномъ трезвеніи, И катадневно' пітїи» (арк. 250–305).

Остання, третя, група рукописного *Уставу* присвячена ролі та обов'язкам ігумена монастиря, на якого також покладається зобов'язання дотримуватися уставу: «О еже съ всякымъ тцаніємъ хранимъ ігумену Непрезирати ему въ уставі положеная вся, і еже непрєбывати ему вні монастиря. Крімє великыя нужда» (арк. 305 зв.–306 зв.).

Виокремлені рубрики другої групи додаткової частини *Білостоцького Уставу* не зафіксовані в друкованих варіантах цього типу книги, що вкотре підсилює вагомість подібних студій, адже ними залучається новий джерельний матеріал для дослідників богослужіння Православної Церкви, а також і тих, хто цікавиться особливостями молитовних практик у монастирях спільнотного типу життя та регламентацій їхнього побуту в окремих обителях.

Підсумовуючи наше дослідження, можемо резюмувати таке. Серед збережених на сьогодні окремих списків *Єрусалимського Уставу*, якими послуговувалися в українських храмах у часі богослужінь починаючи з XVI ст. й до XVIII ст., був і *Білостоцький Устав*. З'ясовано, що пам'ятка складається із основної та додаткової частин. Під час дослідження *Білостоцького Уставу* було з'ясовано, що він переписаний у першій чверті XVII ст. (відомостей про особу переписувача та місце створення книги на сьогодні не маємо). За обсягом рукопис містить 306 аркушів. *Устав* складається з основної частини та додаткових, які її доповнювали і слугували допоміжним матеріалом при церковних службах. Книга має оправу, яку можна датувати XVIII ст. Найявність чималої кількості покрайніх записів і значне забруднення кутиків паперу книжкового блоку свідчать про інтенсивне користування рукописом.

У процесі нашого дослідження було здійснене порівняння рубрик даної рукописної книги із відповідними рубриками в друкованих виданнях *Уставу* 1610 і 1859 рр. Перший друкований *Устав* 1610 р., на відміну від рукописного, містив вступні рубрики – різноманітні повчання та передмову. Відрізнялися вони між собою й кількістю глав власне *Уставу* церковної служби, у *Білостоцькому Уставі* їх налічувалося 44, у виданні 1610 р. їх 57, а в друці 1859 р. – 47. Кількість Маркових глав також суттєво відрізнялася, у рукописі їх 81, в *Уставі* 1610 р. – 144, а у виданні 1859 р. Маркові глави подаються серед Місяцеслова. При цьому варто відзначити відсутність деяких частин додаткових розділів у друкованих виданнях 1610 і 1859 рр., натомість присутніх у рукопису. Мова йде про дві рубрики: 1) у одній зафіксовано приписи стосовно норм чернечого життя, молитовних практик, постів, поклонів, спільної трапези та різного роду чернечих потреб та ін.; 2) у другій йдеться про обов'язки ігумена монастиря та покладається обов'язок дотримуватися уставу.

Подальші кодикологічні студії цього типу книг, а також детальний аналіз текстологічного характеру окремих списків сприятимуть кращому розумінню даної книги в ширшому контексті. Бо саме *Устав* і його зміна в церковній традиції можуть слугувати дороговказом, який дає змогу простежити склад та типологічні характеристики збережених до наших днів церковних богослужбених книг.

Список використаних джерел

1. Дьяченко Григорий, свящ. Полный церковно-славянский словарь. Репр. воспроизведение изд. 1900 г. – М., 1993. – XXXVIII, 1120 с.
2. ІР НБУВ, ф. І, № 4054.
3. Водяные знаки рукописей России XVII в. : по материалам Отдела рукописей ГИМ / сост. Т. В. Дианова, Л. М. Костюхина. – М., 1980. – 172, [1] с.
4. Довбищенко М. Гулевичі у суспільно-релігійному житті Православної Церкви в кінці XVI – середині XVII століть // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 9–13.
5. Стецик Ю. Перехід до унії православних монастирів Перемишльської єпархії (кінець XVII ст.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2008. – Вип. 1. – С. 7–12.
6. Тимошенко Л. Документи до церковної історії Дрогобича (друга половина XVII – початок XVIII ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2005. – Вип. 9. – С. 467–476.
7. НБУВ, відділ стародруків і рідкісних видань, Кир. 5525п.
8. Там само, К. д. 193.

References

1. Diachenko, G. (1993). *Polnyi tserkovno-slavianskii slovar* [Complete Church Slavonic dictionary] (Reprinted edition). Moscow. [In Russian].
2. Fond 1, Unit 4050. Institute of Manuscript of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. [In Ukrainian].
3. Dianova, T. V., Kostyukhina, L. M. (1980). *Vodiane znaki rukopisei Rossii XVII v.: po materialam Otdela rukopisei GIM* [Watermarks of the manuscripts of the 17th century Russia: based on the materials of the Department of Manuscripts of Moscow State Historical Museum]. Moscow. [In Russian].
4. Dovbyshchenko, M. (2007). Hulevychi u suspilno-relihiinomu zhytti Pravoslavnoi Tserkvy v kintsi XVI – seredyni XVII stolit [Hulevychi in the public religious life of Orthodox Church in the late 16th – mid-17th centuries]. In *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Ukrainoznavstvo* [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Ukraine Studies], Is. 11, pp. 9–13. Kyiv. [In Ukrainian].
5. Stetsyk, Yu. (2008). Perekhid do unii pravoslavnykh monastyriy Peremysl'skoi yeparkhii (kinets XVII st.) [Transfer to the union of Orthodox monasteries of the Peremysl eparchy (late 17th. century)]. In *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii* [Scientific notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History], No 1, pp. 7–12. Ternopil. [In Ukrainian].
6. Tymoshenko, L. (2005). Dokumenty do tserkovnoi istorii Drohobycha (druha polovyna XVII – pochatok XVIII st.) [The documents on the church history of Drohobych (the second half of the 17th – early 18th centuries)]. In *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk* [Drohobych regional studies], No 9, pp. 467–476. Drohobych. [In Ukrainian].

7. Cyr. 5525p. Department of Old Printed Books and Rare Editions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. [In Ukrainian].

8. C. d. 193. Department of Old Printed Books and Rare Editions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. [In Ukrainian].

Voloshchenko Stanislav Anatoliiovych

Fund in Memory of His Beatitude Metropolitan Volodymyr

Statute of ecclesiastical service: Bilostok Statute.

The article provides general characteristics of Cyrillic manuscript church statutes, in particular the Study statutes, into the type of which we classify the investigated Bilostok Statute. Marginal notes, stamps and labels, revealing the history of the codex existence, are investigated. In the 17–18th centuries it belonged to the Bilostok monastery, in the 19th century it was deposited in the library of the Volyn Ecclesiastical Seminary, and from the 30s of the 20th century – in VNLU. The specifics and peculiarities of the artifact structure and content are demonstrated. Comparison of the Bilostok Statute with a much older printed Statute of 1610 has allowed to reveal the following distinctions: the codex starts with the very statute of daily service; then Mark chapters totaling 81 units follow (in the printed version – 144); in the main part there are placed the Menology, the services of the Lent, of the Pentecost and of the Fast of Peter and Paul. It was determined that in printed variants of a book of this type the rubrics depicting norms of monastic life did not feature, in particular those concerning the monastic cell statute, general prayer, fasts, bows, general meal and various monastic needs, and also preaching and rules of Saint Fathers.

Key words: Statute of Ecclesiastical Service, Bilostok Statute, Bilostok, manuscript Statute of the 17th century.

Волощенко Станислав Анатольевич

Фонд памяти Блаженнейшего Митрополита Владимира

Устав церковной службы: Белостокский Устав.

В статье предлагается общая характеристика кириллических рукописных Церковных Уставов, в частности Студийских, к типу которых относится предложенный для исследования Белостокский Устав. Изучены записи на полях, штампы и наклейки, раскрывающие историю бытования кодекса: в XVII–XVIII в. он принадлежал Белостокскому монастырю, в XIX в. хранился в библиотеке Волынской духовной семинарии, с 30-х годов XX в. – в НБУВ. Раскрыты особенности и специфика структуры и содержания памятника. При сравнении Белостокского Устава с наиболее старым печатным Уставом 1610 г. выявлены следующие отличия: кодекс начинается собственно уставом богослужений суточного круга; далее следуют Марковы главы общим количеством 81 (в печатном – 144); в основной части помещены Месяцеслов, богослужения Четырдесятницы, Пятидесятницы и Петропавловского поста. Установлено, что в печатных вариантах этого типа книги не зафиксированы рубрики, касающиеся норм монашеской жизни: келейного устава, общей молитвы, постов, поклонов, общей трапезы и разного рода монашеских потребностей, а также поучений и правил Святых Отцов.

Ключевые слова: Устав церковной службы, Белостокский Устав, Белосток, рукописный Устав XVII в.